

ŞÂHİDÎ'NİN MANZUM LÜGÂTİNİN SÖZ VARLIĞI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Yılmaz İNCE*

ÖZ

Sözlükler bir dilin bütün söz varlığını kapsadığından, o dilin varlığını sürdürmesi, muhafazası ve gelecek nesillere aktarılabilmesi için temel kaynaklardır. Manzum sözlükler ise Osmanlı sahasında özellikle XVI. yüzyıldan itibaren karşımıza çıkan sözlük türleridir. Bir kısmı yazarın sanat kudretini göstermek için yazılsalar da manzum sözlüklerin birçoğu eğitim alanında faydalanılmak için kaleme alınmıştır. Özellikle yabancı dil öğrenme faaliyetinde ezberin önemine bağlı olarak ezberlemesi daha kolay olan iki dilli manzum sözlükler hazırlanmıştır. Bu sözlüklerden birisi de Şâhidî İbrahim Dede'nin mensubu olduğu Mevlevîliğin ve özellikle bütün eserlerini Farsça yazan Mevlana'nın anlaşılması için kaleme aldığı Farsça-Türkçe manzum bir sözlük olan "Tuhfe-i Şâhidî"dir. Bu çalışmada Şâhidî'nin sözlüğünün sözvarlığı incelenerek devrinin söz dağarcığının özellikleri tespit edilecektir. Bu inceleme bir bakıma art zamanlı bir çalışma olmasının yanında o günkü söz varlığıyla günümüzdeki söz varlığı arasında bağlantılar kurularak eş zamanlı tespitler yapıp dilin söz varlığındaki gelişmeler ve değişimler izah edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sözlük, Manzum Sözlük, Şâhidî, Tuhfe-i Şâhidî, Söz Varlığı.

A STUDY ON THE VOCABULARY OF ŞÂHİDÎ'S DICTIONARY IN VERSE

ABSTRACT

Cause of dictionaries cover the entire vocabulary of a language, they are the basic resources for the survival, preservation and transfer of that language to future generations. Verse dictionaries, on the other hand, were the types of dictionaries that we encountered in the Ottoman field, especially since the XVI. century. Although some of them were written to show the artistic power of the author, most of the verse dictionaries were written to be used in the field of education. Bilingual verse dictionaries were prepared that are easier to memorize, especially depending on the importance of memorization in foreign language learning activities. One of these dictionaries is "Tuhfe-i Şâhidî", which is a Persian-Turkish verse dictionary written by Şâhidî İbrahim Dede to understand Mevlevîism and especially Mevlana, who wrote all his works in Persian. In this article, the vocabulary of Şâhidî's dictionary will be examined and the features of the vocabulary of his era will be determined. In addition to being a diachronic work in a way, this analysis will try to explain the developments and changes in the vocabulary of the language by making simultaneous determinations by making connections between the vocabulary of that day and the present vocabulary.

Keywords: Dictionary, In Verse Dictionary, Şâhidî, Tuhfe-i Şâhidî, Vocabulary.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 02.03.2021; Yayına Kabul Tarihi: 16.03.2021

* Dr. Öğr. Üyesi, Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Doğanşehir Vahap Küçük MYO, Çağrı Merkezi Bölümü, MALATYA; ORCID: 0000-0002-9820-4604, E-posta: yilmaz.ince@ozal.edu.tr

Giriş

Sözlük (Lügat) ve Manzum Lügatler

“Sözlük, sözcüklerle ilgili olan bir referans kitabıdır. Dille ilgili bir kitaptır“ (Jackson, 2016, s. 43). Bir dilin bütün veya belli bir çağda kullanılmış kelime ve deyimlerini alfabe sırasına göre alarak tanımlarını yapan, açıklayan veya başka dillerdeki karşılıklarını veren eser, lügat” (Türkçe Sözlük, 2009, s. 1806), “Bir dilin (ya da birden çok dilin) sözvarlığını, söyleyiş biçimleriyle, yazımlarıyla veren, bağımsız biçimbirimleri temel alarak bunların, başka öğelerle kurdukları söz öğeleriyle birlikte anlamlarını, değişik kullanımlarını gösteren bir sözvarlığı kitabı” (Aksan, 2003, s. 75) diye tanımlanan sözlük, bir dilin bütün söz varlığını içinde barındırma, toplama, saklama ve onu koruyup gelecek nesillere aktarma görevleri dikkate alındığında temsil ettiği dilin en kıymetli varlıkları olarak görülür. Çünkü dünyada hiç kimse mensup olduğu dilin bütün söz varlığını bilme, aklında tutma ve başkalarına aktarma yetisine sahip değildir. Dilini en zengin şekliyle kullanan özellikle edebi metin yazarları bile dillerinin söz varlığının ancak küçük bir kısmını kullanabilmektedir. İşte bu sebeple bir dilin söz varlığının kayıt altına alınıp gelecek nesillere aktarılmasında dolayısıyla dilin muhafazasında sözlüklerin önemi büyüktür.

İlk defa sözlük (Lat. dictionary) terimi 1225 yılında John Garland tarafından kullanılmıştır. Doğu dünyasında ise çok eski ve köklü bir sözlükçülük geleneğini günümüze ulaşan eserlerden takip edebiliyoruz. Bunların en önemlileri X. yüzyıldan günümüze ulaşan Farablî İsmail Cevherî'nin “Sihâh” adlı sözlüğüyle XIV-XV. yüzyılda yaşamış olan Firuzbâdi'nin “El-Kamüsü'l-Muhit” adlı sözlüğüdür. “El-Kamüsü'l-Muhit” Mütercim Asım tarafından Türkçeye de çevrilmiştir.

Türk sözlükçülüğü ise büyük Türk dilcisi Kaşgarlı Mahmud'un Türk dilinin en önemli kaynağı olması bakımından önem arz eden “Divânu Lugâti't-Türk” adlı eseriyle başlatılmaktadır. “Divânu Lugâti't-Türk, Türklük biliminin en önemli yapı taşlarından. O, Türk'ün Dîvânı'dır. Bir ülkünün, bir bilincin ürünüdür. Türk'ün kültür savaşının öncüsüdür.” (Bozkurt, 2002, s. 117)

Türk sözlükçülüğü “Türk boylarının geniş ülkelere yayılma ve yerleşik medeniyet kuruculuğunu benimsemeleriyle yeni yeni gelişme devreleri geçirmeğe mecbur olmuştur.” (Caferoğlu, 1984, s. 187) Bu bağlamda Türk sözlükçülüğü tarihî sırasıyla üç ana sahada varlığını hissettirmiştir: Kıpçak, Çağatay ve Osmanlı (Türkiye) edebî sahaları.

Kıpçak, Çağatay ve Osmanlı sahalarından günümüze ulaşan çok sayıda sözlükten bazılarını örnek olması bakımından veriyoruz:

Codex Cumanicus (Kıpçak),

Mukaddimetü'l-Edeb (Kıpçak/Harezmi),

Kitabü'l-İdrak li Lisani'l-Etrâk (Kıpçak/Mısır -Suriye),

Abuşka (Çağatay),

Senglâh (Çağatay),

Bedâi'ü'l-Lugat (Çağatay),

El-Okyanusu'l-Basît fi Tercümeti'l-Kâmûsu'l- Muhît (Osmanlı/Türkiye),

Burhan-ı Katı (Osmanlı/Türkiye),

Ahter-i Kebîr (Osmanlı/Türkiye),

Kâmûs-ı Türkî (Osmanlı/Türkiye),

Türkçe Sözlük (Türkiye/TDK),

Tarama Sözlüğü (Türkiye/TDK),

Derleme Sözlüğü (Türkiye/TDK) vb.

Manzum sözlükler ise zaman zaman Divan şairlerinin sanatkârlıklarını göstermek amacıyla, bir kısmında ise eğitim alanında kullanılmak üzere kaleme alınmışlardır. Dünya edebiyatında manzum sözlüklerle ilgili ayrıntılı bilgi bulunmasa da kaynaklardan öğrendiğimiz ilk manzum sözlük yazarı İranlı şair Reşidüddin Vatvat'tır (öl. M.1182). Bunun dışında İbn-i Mâlik'in (öl. 1274) Arap grameriyle ilgili yazdığı bin beyitlik hacmiyle dikkat çeken "Kitab'ül Elifiye"si ve Ebu Nasr-ı Ferâhânî'nin (öl. 1221) "Nisabu's- Sibyân" isimli Arapça-Farsça sözlüğü Doğu manzum sözlükçülüğünün önemli eserleridir.

Bizde ise manzum lügatler özellikle XVI. Yüzyıldan sonra karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar Levent bu eserlerin yazılış amacını "Divan şairleri manzum lügat tertip etmek merakına da düşmüşlerdir. O kadar ki, yalnız Arap ve Fars dillerine ait lügatlerle kalmamışlar, Fransızca, Rumca ve Ermenice lügatler bile tertip etmişlerdir." (1980, s. 636) şeklinde izah etse de manzum lügatlerin bir kısmının eğitim alanında aktif olarak kullanıldığı da bir gerçektir. Bunun en iyi ispatı ise Sünbülzâde Vehbi'nin Farçayı öğretmek için yazdığı "Tuhfe-i Vehbi"sinin 58 defa, Şâhidî İbrahim Dede'nin "Lugat-i Şâhidî/Tuhfe-i Şâhidî"sinin ise dört defa basıldığıdır.

Teknolojinin bugünkü seviye ve imkanlarının henüz var olmadığı dönemlerde ezber, eğitimde sıklıkla başvurulan bir yöntemdir. Ezber için en kolay yol ise manzum ifadelerdir. "Eflatun gibi büyük düşünür ve eğitimcilerin önemine değindikleri ve istifade yollarını gösterdikleri şiir, İslam dünyasında asırlar boyu akaiden gramere kadar çeşitli bilim dallarının öğretiminde çok önemli görevler icra etmiştir." (Karaismailoğlu, 1990. s. 60)

Dr. Ahmet Hilmi İmamoğlu "Farsça-Türkçe Manzum Sözlükler ve Şâhidî'nin Sözlüğü (İnceleme-Metin) Erzurum AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Erzurum, 1993" adlı basılmamış doktora çalışmasında 63 adet manzum sözlük tespit ettiğini söylemektedir. Bunlardan 24 tanesi Farsça- Türkçe, 14 tanesi Farsça- Arapça- Türkçe, 12 tanesi Arapça- Türkçe, 1 tanesi Farsça- Farsça, 5 tanesi Arapça- Farsça, 2 tanesi Türkçe- Rumca, 1 tanesi Türkçe-Fransızca, 1 Tanesi Türkçe-Bulgarca, 1 tanesi Türkçe-Ermenice, 1 tanesi Nevaî'nin Divanı'ndaki Çağatayca ve Moğolca kelimeleri gösteren lügat, 1 tanesi de Türkçe-Arapça-Farsça-Afganca-Hintçe sözlüktür. (İmamoğlu, 1993. s. 3-12)

Şâhidî İbrahim Dede ve Farsça-Türkçe Manzum Lügati "Tuhfe-i Şâhidî"

Mevlevî şairi Şâhidî hakkında tarihî kaynaklarda yeteri kadar bilgiye rastlanmamaktadır. Eserlerinde kendisiyle ilgili verdiği bilgilerden onun Mevlana aşığı bir Mevlevî olduğu, isminin İbrahim olduğu ve Muğlalı olduğunu öğreniyoruz. Hicri 957/Miladi 1550 yılında Karahisar'da vefat eden şairin mezarının nerede olduğu tam olarak bilinmemekle birlikte bugün Muğla'da babasının mezarının yanındaki bir mezar onun adına ziyaret edilmektedir.

Şâhidî Osmanlı sahasında çok güçlü şairlerin (Bâkî, Fuzulî vb.) yetiştiği XVI. yüzyılda yaşamış ve şairliğiyle fazla tanınmamıştır. Kaynaklarda onun şiir kudretinin çok parlak olmadığına ilişkin kayıtlar mevcuttur. Zaten kendisi de büyük bir şair olmak peşinde değil, büyük bir aşkla bağlandığı Mevlevîliği yaymak ve anlatmak gayretindedir. Eserlerinde tasavvufu ve Mevlevîliği büyük bir heyecanla yazan Şâhidî'nin başlıca eserleri şunlardır:

- 1- Türkçe Divan
- 2- Farsça Divan
- 3- Gülşen-i Vahdet
- 4- Gülşen-i Tevhîd

- 5- Gülşen-i Esrâr
- 6- Tufe-i Şâhidî
- 7- Gülistan Şerhi
- 8- Gülşen-i İrfân
- 9-Müşâhedât-ı Şâhidiye
- 10- Sohbet-nâme
- 11- Mevlid
- 12- Traş-nâme (?)
- 13- Işk-nâme (?)¹

61 beyitlik bir mesneviyle başlayan Tuhfe, daha sonra 26 bölümlük ve her birinde 5-20 beyit bulunan nazmlarla devam eder, bu bölümlerden sonra yine 136 beyitten oluşan mesnevi tarzındaki bölüm gelir. Eser Der beyân-ı tarih-i Şâhidî bölümüyle sona erer. Bu son bölüm de mesnevi tarzındadır. Eserin sözlük kısmı 26 bölümlük nazmlar ve mesnevi tarzındaki 27. bölümdür. En fazla kelime de 27. bölümde bulunmaktadır. Eser dil öğrenmeye yeni başlayanlar özellikle de çocuklara yönelik hazırlandığı için dili oldukça sadedir.

Şâhidî'nin Manzum Lügatinin (Tuhfe-i Şâhidî) Söz Varlığı

İncelediğimiz Şâhidî'nin Tuhfe'si söz varlığı bakımından, sözlüğün kendi devrinin söz varlığını içinde barındırması gerektiği göz önünde tutulursa, çok da zengin sayılamaz. İmamoğlu sözlük kısmında 1400 kelime olduğundan bahsetse de biz Farsça kelimelere Türkçe karşılık olarak 1199 madde başı kelime tespit ettik. Bunlardan 167 tanesini de fiil başlığı altında topladık. Eserde bazı kelimelerin farklı bağlamlarla birden çok kullanılması yukarıdaki sayı uyuşmazlığını doğurmuş olabilir. Mesela sözlükte "güneş" 3 yerde, "ıssı" 3 yerde, "ulu" kelimesi ise 4 yerde geçmektedir. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Zaten bu tekrarlarla beraber sözlükteki kelime sayısı 1556'dır. Bu sayıya sözlükte kullanılan sözcükleri biri birine bağlayan (vü, u, ile, ki, hem, da, ne, ya'ni vb.) çeşitli edatlar ve yine cümleler arasında yüklem görevinde kullanılan çekimlenmiş fiiller (durur, dirler, dimiş, digil, di, oldı, ne durur vb.) yukarıdaki sayıya dâhil değildir.

1199 kelimenin 991 tanesi Türkçe, geri kalan 208 tanesi ise yabancı kökenlidir. Farsça kelimelere Türkçe varsayılarak karşılık verilen yabancı asıllı kelimelerin oranı % 17.34'tür. Bu kelimelere bakıldığında kelimelerin dile yerleştiği ve bir bakıma dilin bir parçası gibi görüldüğünden kullanılmasında bir beis görülmemiştir. Yabancı kelimelerin büyük bir kısmının Arapça ve Farsça olduğunu görüyoruz. Yabancı kelimelerin büyük bir kısmının Arapça ve Farsça olması "yan katman etkisi" denilen komşuluk ve bir arada yaşamak olduğu kadar, Farsça kelimelerin bu eserdeki varlığını yazarın Mevlevi olmasıyla da izah edebiliriz. Arapça kelimelerin varlığında ise yan katman etkisinin yanı sıra aynı kültür dairesinde, İslâm kültür ve medeniyeti, olunmasının da etkisi görülmektedir. Eserde ilginç olarak az da olsa Farsça/Arapça kelimelere Türkçe karşılıklar verilirken kullanılan Rumca kelimelerdir.

Şiyâr (Far.).....naşas (Rum.)

Fülfüle (Ar.).....büber (Rum.)

Gülnâr (Far.).....kiras (Rum.) vb. Bu kelimelerin varlığı Osmanlı tebasından olan Rum vatandaşların ortak kültüre etkisi açısından dikkat çekicidir.

---

¹ Şâhidî'nin hayatı, edebî kişiliği ve eserleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. (İmamoğlu, 1993).

Şair kelimelerin kolayca akılda kalması için birbiriyle ilgili kelimeleri mümkün olduğunca aynı beyitte vermeye çalışmıştır:

Arıya di zembûr u kendû kıovan

Şükûfe çiçek engubin oldu bal

Yine akılda kalmasını sağlamak ve dikkat çekmek için sık sık zıt anlamlı kelimeleri birlikte kullandığını görmekteyiz: kuru/yaş, iniş/yokuş, çok/az, yüksek/alçak, ilerlig/girilig vb.

Türkçe Kelimeler

Yukarıda da belirttiğimiz gibi sözlükteki Türkçe kelime sayısı 991'dir. Bu kelimelerin büyük bir kısmı insan hayatında önemli bir yer tutan, insan ve çevresiyle ilgili olan insan vücuduyla, organlarla, ev ve ev eşyalarıyla, hayvanlarla, bitki, sebze ve meyvelerle ve somut eylemlerle ilgili kelimelerdir. Bu kategorideki kelimeler dilbilim çalışmalarında "çekirdek kelimeler" olarak adlandırılmaktadır. Bu kelimelerin en büyük özelliği tarihî süreçte çok az değişikliğe uğrayarak varlıklarını sürdürmeleridir. "Temel söz varlığı adı da verilen bu sözlerin dilde en az değişen ögeler olduğu, 1000 yılda bu varlığın ancak aşağı yukarı % 19'unun değiştiği, % 81'inin yaşamını sürdürdüğü ileri sürülmüştür..." (Aksan, 2003. s. 17) Aşağıda sözlükte geçen bu tür kelimelerden daha sonra ayrıca inceleyeceğimiz için az bir kısmı örnek olarak verilmiştir:

Vücut ve organlarla ilgili kelimeler	Hayvan isimleri	Yiyecek-İçecek
göz	at	etmek (ekmek)
tıdağ	katır	tuz
yanak	öküz	yogurd

Sözlükte kelimeler, basit birleşik ve türemiş kelimelerin hepsi dâhil olmak üzere, şu sıklıkla karşımıza çıkmaktadır: A: 86, B:102, C: 0, Ç: 38, D: 52, E: 48, F: 0, G: 48, Ğ: 0, H: 1, I: 15, İ: 36, K: 180, l: 0, M: 0, N: 3, O: 35, Ö: 24, P: 6, R: 0, S: 97, Ş: 3, T: 69, U: 26, Ü: 17 V: 3, Y: 108, Z: 0 kelimedir. Yukarıdaki istatistiki bilgilere baktığımızda Türkçe kelimelerin sıklık sırasına göre en sık olarak K (180), Y (108), B (102), S (97), A (86) ve T (69) seslerinin kullanıldığını görmekteyiz. C, F, Ğ, L,M, R ve Z sesleriyle istisna bile olsa Türkçe kelimeye rastlanmaması dikkat çekicidir. Yine Türkçe kelimelerde kelime başında bulunmayan H, N, Ş, V sesleriyle çok az kelimenin başladığı ve bunların çoğunun da istisna kelimeler (neden, niçün, nete, var, varlık, verim vb.) olduğu görülmektedir. Bütün bunlar Türkçenin dış tesirlere karşı, yabancı dillerin olumsuz tesirlerine rağmen, ne kadar dayanıklı olduğunun da göstergesidir.

Sosyal Hayatla ve İnsanla Doğrudan İlişkili Kelimeler

Yukarıda Türkçe kelimeler başlığı altında kısmen incelediğimiz bu kelimeleri bu bölümde Türkçe/yabancı ayrımı yapmadan genel olarak inceleyeceğiz. Tuhfe'de insan ve insanın sosyal çevresinde sık sık karşılaştığı, beraber olduğu, sosyal ve toplumsal hayatın bir parçası olan varlık veya nesnelere ifade eden kelimeler de ayrı bir önem arz etmektedir. İnsanla ilgili organ isimleri; hayvan, bitki, sebze-meyve, tarımsal ürün ve alet isimleri; ev, ev bölümleri ve eşyalarla ilgili kelimeler, renk isimleri, ölçü ve tartı isimleri, sayı isimleri, hastalık isimleri, müzik aletlerinin isimleri ve yiyecek isimleri sözlüğün yazıldığı dönemin sosyal, kültürel ve ekonomik hayatıyla ilgili ipuçları da vermektedir. Mesela atla ilgili kelimelerin (at, at tonu, atlu, uyan, eyer, terki, yular, gömüldürük vb.) sözlüğümüzde yoğun olarak bulunması atın o dönem sosyal ve ekonomik hayatındaki önemini ortaya çıkarmaktadır. Aşağıda bu tür kelimelere çeşitli başlıklar altında örnekler vereceğiz:

İnsan, İnsan Vücutu ve Çeşitli Organları ve Akrabalıkla İlgili Kelimeler

alın	kan	ana
aya	karın	ata
ayak	kaş	dede
bağırsağ	kıl	kardeş
bel	kirpig	yoldaş
beyn	kuşak	ız
bögrek	kuşak	kınata
damak	omuz	kınana
damar	saç	bebek
el	tırnağ	pir
eşek (çene)	tuğ	er
göbek	ulu parmak	biş (tanıdık)
göğüs	yanak	hısım
göz	yüz	kızkardeş

Ev, Evin Bölümleri ve Ev Eşyalarıyla İlgili Kelimeler

bardak	külüng
bıçak	küp
bucak	kürek
çanağ	leğen
çölmek	orta
elek	sınu (makas)
ev	süpürge
igne	tağan(kova)
kapu	tas
kepçe	yayığ

Hayvanlar ve Hayvanlarla İlgili Kelimeler

akreb	koç
arı	kovan
arlan	koyn
at	kuła
atmaca	kuřbağa
bal	kuş
balık	kuzu
çaylak	öküz
çıyan	ördek
çoban	sağsağan
deve	sağsar
erkeç	serçe
eşek	sıçan
eyer	sürü
gögercin	tavuk
gömlüdürük	tay
ilan	terki
kaplan	toğan

Şâhidî'nin Manzum Lügâtinin Söz Varlığı Üzerine Bir Değerlendirme

karınca	uyan
kartal	ügeyik
katır	ügi (baykuş)
kaz	yarasa
kedi	yular
kısrağ	yuva

Bitki, Meyve, Sebze ve Tarımsal Ürünlerle İlgili Kelimeler

Otağ eriği	koz
armud	kuru üzüm
arpa	marul
boyundurıg	mersin
bögrülce	natas
çeç	ot
ekici	ögendire
ekin	saban okı
elma	soğan
erik	susam
fıstık	taru
gendüm	tütün
karpuz	üzüm
kavun	yaba
kiras	yemiş

Renk, Ölçü-Tartı, Hastalık ve Müzik Aletleriyle İlgili Kelimeler

(Özellikle ölçü ve tartı isimlerinin Cumhuriyetle beraber değişmesi sonucunda sözlüğümüzdeki bu tür kelimelerin yazı dilinde kullanımdan kalktığı ve bazı Türkiye Türkçesi ağızlarında yaşadığı görülmektedir)

ağ	kol
ala	kopuz
arşun	kulaç
atman	ölçeg
bir karış	panbuk (penbe)
çivit (mavi)	sarılık
dirsek	sarışın
dumru (tef)	saru
düdük	sıtma
ıklığ (kemençe)	şunuş
kare (kara)	şiş
karış	tanbur
kızamıg	ten kabarcuğı
kızıl	ur
kile	uyuz

Sayı İsimleriyle İlgili Kelimeler	
altı	otuz
altmış	sekiz
beş	seksen
bin	çoğsan
bir	çoğuz
dört	üç
ellü	yedi
iki	yetmiş
kırk	yigirmi
on	yüz

Yiyecek- İçecek İsimleriyle İlgili Kelimeler	
'aşura aşısı	kereyağı (tereyağı)
biryana aşısı	pekmez
bozca aşısı	süci
bulgur şorbası	tuz
et	un
etmek (ekmek)	yağ
iç yağı	yogurd
kağırdak	

Deyimler

"Çekici bir anlatım kılığı taşıyan ve çoğunun gerçek anlamından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük toplulukları" (Aksoy, 1981. s. 49), "Anlatıma akıcılık, çekicilik katan, çoğunun gerçek anlamından ayrı bir anlamı bulunan, genellikle de birden çok sözcüklü dil ögesi, kalıplaşmış sözcük topluluğu" (Yurtbaşı, 1996. s. 3) tanımlarıyla izah edilen deyimler bir dilin en zengin varlıklarını oluştururlar. Bu zenginliğe Tuhfe'de de rastlıyoruz. Mastarlarla sona eren deyimler çekime girebildikleri için (cümle hâlindeki deyimler) sözlüğümüzde de deyimleri mastar hâllerinden çekimlenmiş deyimlere (ögi gitmiş/ akli başından git-, özin görücü/kendini beğen- vb.) rastlamak mümkündür. Biz bu yapıları elbette deyim olarak değerlendirdik.

Sözlüğümüzde tespit ettiğimiz bugün kelime varlıkları ve dizilişleri farklılaşmış deyimlerden bazılarını bugünkü kullanımlarıyla beraber verelim:

Metinde	Anlam
Aslı alçağ (olmak)	Soyu kötü olmak
Aslı arı (olmak)	Soyu temiz (asil) olmak
Aşağı bırakmak	Alçaltmak, aşağı görmek
Beyhude söz söylemek	Boşa, boş konuşmak
Bihude söz söyleyici	Boş, gereksiz konuş(mak)an,
Derdile ağlamak	Dert ile ağlamak/derdine yanmak
Gönülde tasa olmak	Gönülde tasa, üzüntü olmak
Kendüyü ögmek	Kendini övmek, methetmek, beğenmek
Kinin ödeşmek	İntikamını almak
Kösevü sakalı kaba	Hem suçlu hem güçlü olmak
Laf urıcı	Laf vur(mak)an
Ögi gitmiş	Aklı başından git(mek)miş.
Özin görücü	Kendini beğen(mek)en
Rızk virücü	Rızk ver(mek)en

Uçık tutmuş
Yüz çevirmek

Cin tut(mak)muş, cin çarpmak,
Yüz çevirmek,

Sözcük Ölümü

Bütün dillerde mevcut bazı kelimeler zamanla çeşitli iç ve dış tesirlerle unutulmuş ve kaybolur. Bu sözcükler standart dilde yok olmasına rağmen o dilin başka lehçe, şive ve ağızlarında varlıklarını sürdürürler. Sözcük ölümü diye tanımlanan bu olay Şâhidî'nin sözlüğündeki bazı kelimeler için de geçerlidir. Bugün kullanımdan düşmüş bazı lehçe ve ağızlarda varlığını sürdüren bu tür kelimeleri yerlerini alan kelimelerle birlikte aşağıda veriyoruz:

Metinde	Anlam
assı	kâr, kazanç
eşim	pantolon
kaşımak (kaşiyub)	azarlamak
nite	nasıl
od	ateş
önegülük	inat, ısrar
öyken	akciğer vb.
sağış	adet, sayı
sındu	makas
süci	şarap, içki
talabımaş	çarpınmak, dalgalanmak
ügürtlemek	tercih etmek
ülü	hisse, pay
yavu	düşman/kayıp, yitik
yeyni	itibarsız, önemsiz/ hafif

Sonuç

XVI. yüzyılda Farsça öğrenmek isteyenler, özellikle çocuklar, için yazılmış olan Tuhfe-i Şâhidî sınırlı da olsa kendi döneminin söz varlığı hakkında bilgiler vermektedir. Farsça- Türkçe olarak tertip edilmiş olan bu sözlükte Farsça kelimelere Türkçe karşılıklar verilirken bu kelimelerin sadece % 17.34'nün yabancı (alıntı) kelimelerden oluşması eserin yazıldığı dönem ve muhitte daha sonraki dönemlerde tehlikeli boyutlara ulaşacak olan yabancı dillerin Türkçe üzerindeki bozucu etkisinin henüz oluşmadığı görülmektedir. Sözlükte kullanılan Türkçe kelimelerin büyük bir kısmının "çekirdek sözcükler"den (insan vücuduyla, organlarla, ev ve ev eşyalarıyla, hayvanlarla, bitki, sebze ve meyvelerle ve somut eylemlerle ilgili kelimeler) oluşması da eserin kıymetini arttırmaktadır. Sözlükte zengin bir deyim varlığını tespit ediyoruz. Burada dikkati çeken husus deyimlerin kuruluşunun zamanla değiştiğidir. Bunda bazı kelimelerin veya kelime gruplarının kullanımdan kalkması (sözcük ölümü) etkili olmaktadır. Ancak bugün ölçünlü dilde kullanılmayan, unutilan, sözcük ölümüne uğramış kelimelerin Türkiye Türkçesi ağızlarında yaşıyor olması da dilin tabiatına uygun bir gelişmedir. Bu tür art zamanlı çalışmalar kendi döneminin gramerinin takibinin yanı sıra dilin tarihî süreçte geçirdiği değişimlerin sebep ve sonuçlarının tespiti açısından da önemlidir.

Kısaltmalar

Ar. Arapça; AÜ Atatürk Üniversitesi; çev. çeviren(ler); Far. Farsça; öl. ölümü; Rum. Rumca; TDK Türk Dil Kurumu; vb. ve benzeri/ve benzerleri

KAYNAKÇA

- AKSAN, D. (2003). *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AKSOY, Ö. A. (1981). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I, Atasözleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BOZKURT, F. (2002). *Türklerin Dili*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- CAFEROĞLU, A. (1984). *Türk Dili Tarihi I-II*. İstanbul: Enderun Kitapevi.
- İMAMOĞLU, A. H. (1993). *Farsça-Türkçe Manzum Sözlükler ve Şâhidî'nin Sözlüğü (İnceleme-Metin)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- JACKSON, H. (2016). *Sözlükbilime Giriş*. (çev. Mehmet Gürlek - Ellen Patat). İstanbul: Kesit Yayınevi.
- KARAIŞMAİLOĞLU, A. (1990). "Manzum Sözlüklerimizden "Tuhfe-i Remzi"". *Millî Kültür*. 74: 60-61.
- LEVENT, A. S. (1980). *Divan Edebiyatı (Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar)*. İstanbul: Enderun Kitapevi.
- Türkçe Sözlük* (2009). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- YURTBAŞI, M. (1996). *Örnekleriyle Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: Özdemir Yayıncılık.